

Expertteam Regiovisie, Ruimtelijke Kwaliteit en Cultuurhistorische Waarden (07032018)

Versterking van erfgoed gaat over gebouwen en over veiligheid van bewoners, maar het gaat om veel meer: het heeft een directe verbinding met onze toekomst, de Regiovisie!

Bij de grote veranderingen in onze leefomgeving zien we steeds meer de kracht van erfgoed.

We zien de toegenomen waarde van ons erfgoed voor recreatie en toerisme, voor het vestigingsklimaat en daarmee de toekomst van onze wijken, dorpen en steden. Die kracht en schoonheid van onze leefomgeving vinden we ook terug in de architectuur, het ontwerp van woonhuizen en gebouwen. Ons land is vormgegeven door architecten, stedenbouwkundigen en andere ontwerpers. Eeuwenlang. En nu is hun visie op deze opgave ook onontbeerlijk.

De versterkingsopgave raakt de actuele maatschappelijke opgaven waar we nu voor staan.

Klimaatadaptatie en energietransitie, krimp en stedelijke groei zijn transitie die de leefomgeving sterk beïnvloeden en waar we ook bij de versterkingsopgave op in kunnen spelen. Erfgoed en Ontwerp kunnen een stevige bijdrage leveren!

Drie autonome ontwikkelingsopgaven worden gezien als bepalend voor Groningen:

- demografische transitie (vergrijzing en ontgroening)
- energietransitie / klimaatadaptatie
- economische transitie

Bovendien is er door de gevolgen van gaswinning de urgentie van:

- herstel (schade aan bebouwing, gezondheid, vertrouwen en imago)
- preventie (versterking en perspectief)
- waardevermeerdering (kansrijk en toekomstbestendig Groningen)

De centrale uitdaging is de autonome ontwikkelingen zodanig te verbinden met het aardbevingsdossier dat de huidige bedreigingen omslaan in kansen.

Dit brengt de nodige verandering en veel vernieuwing. Het behoud van de Groningse identiteit en ruimtelijke kwaliteit is niettemin een dominante randvoorwaarde. Als algemene consensus geldt: *'Groningen moet Groningen blijven!'*

Ingrijpende transitie worden 'gedragen' wanneer deze een gelijke tred houden met de bewustwording wat er is aan bestaande kwaliteiten en de vanzelfsprekendheid dit in de nieuwe ontwikkelingen te incorporeren. Anders gezegd, het resultaat moet niet zijn dat straks alles anders is, maar vooral beter wordt! En dat moet in alle ontwikkelingsstadia breed worden uitgedragen. Kortom, de bewoners, de gebruikers en de bezoekers van 'Het Groninger Land' moeten betrokken raken bij de naderende transitie!

Handleiding en houvast voor behoud Groningse identiteit (regionale schaal):

1. Overall VISIEVORMING

Iedere ruimtelijke opgave staat in directe relatie tot de bestaande context: bijvoorbeeld het landschap, de stedenbouwkundige structuur, een dorpsgezicht. Voor een goede inpassing van ruimtelijke ontwikkelingen is het belangrijk om die context te begrijpen, de bestaande ruimtelijke kenmerken en kwaliteiten te kennen, te benoemen en te gebruiken als randvoorwaarden.

Daarom ligt aan de basis van alle transitie 'Het Groninger Land', gekoesterd in termen van duurzaam behoud en, wanneer onvermijdelijk, hoogwaardig vernieuwd. Dit betekent een iteratief proces van maatwerk op locatie, samen met de lokale gemeenschap, erfgoedorganisaties en ruimtelijk ontwerpers!

- Van oudsher is 'Het Groninger Land' de drager van de economie. Dat heeft geresulteerd in het oudste cultuurlandschap van NL. Dit landschap is eenvoudig in haar eigen kracht te houden door het leidend maken bij het realiseren van de grote ruimtelijke opgaven die voortvloeien uit de energietransitie, de klimaat adaptatie en de transformatie van het landelijk gebied.
- Hiermee wordt de unieke kwaliteit van Groningen, de samenhang en de interactie tussen het eeuwenoude cultuurlandschap en de dorpen, buurtschappen en verspreide bebouwing, niet verstoord en kan deze behoedzaam door ontwikkeld worden.
- Het Groninger land van 'rust, ruimte, groen en de mooiste luchten' is een bijzondere kwaliteit, van die zeldzame waarde moeten ook de volgende generaties van kunnen genieten!

Wat moet er gebeuren?

Veel van de landschappelijke kenmerken, stedenbouwkundige karakteristieken, ruimtelijke kwaliteiten en de ontwikkelingsgeschiedenis van het gebied is geïnventariseerd en beschreven. Het moet nog eenduidig samengebracht en aangevuld worden om als een complete en consistente onderlegger voor regionale visievorming, structuurvisies en kwaliteitssturing te kunnen gebruiken.

Kort samengevat, er is behoefte aan een 'waardenkaart' op basis waarvan het behoud en de versterking van de Groninger identiteit, zoals die zich etaleert in gelaagdheid, leesbaarheid en ruimtelijke kwaliteit van de buurtschappen, dorpen, woonkernen én het landschap in het belevingsgebied, kan worden geborgd:

- De opdracht omvat daarom het verzamelen, beoordelen, interpreteren, aanvullen en bundelen van alle informatie over de cultuurhistorische waarden van het landschap, de buurtschappen, dorpen en steden van Noord/Midden/Oost Groningen. Deze informatie wordt verwerkt als GIS-kaart met daarop de verschillende gebiedskwaliteiten (belevingswaarden) en archeologische vindplaatsen (verwachtingsgebieden).
- De GIS-kaart duidt specifiek de begrenzing, samenhang en ruimtelijke karakteristiek voor de landschappelijk, stedenbouwkundig en cultuurhistorisch waardevolle nederzettingenpatronen en dorpstypen. Voor de waardevolle structuren in de kernen is de kaart meer gedetailleerd.
- De cultuurhistorische waardenstelling op gebiedsschaal dient als handvat in de planvorming voor (grootschalige) transitie of herstructurering en is van belang om te kunnen sturen op kwaliteit en beargumenteerde besluitvormingsprocessen:
 - **Welke ruimtelijke structuren zijn van waarde?**
 - **Wat willen we (versterkt) behouden en wat kan weg?**
 - **Wat zijn de randvoorwaarden bij grootschalige transitie?**
 - **Waar (hoe/wanneer) realiseren we 'zachte landing Krimp'?**

- **Behalve bestaande kwaliteiten duidt de waardenkaart vooral de 'ruimte' voor toekomstige ontwikkelingen (regieaanwijzingen voor transitieopgaven)**

Wie gaan Wat doen? (en betalen?)

Integrale samenwerking provincie, gemeenten, Libau en derden. Aanpak op basis van (onderdeel) 'PVA Cultuurhistorische Waardenstelling en Erfgoedmeting' (opdracht NCG 2015, nog niet uitgevoerd)

- o 2018/19 Waardenkaart, 11 (aardbevings-) gemeenten (ex Stad)
 - aannname 20 woonkernen/grote dorpen + 90 buurtschappen/dorpen
 - **geschatte kosten ///mn (ex BTW)**
- o 2019/20 Waardenkaart, overig regio (incl Stad en 'landschappen')
 - **geschatte kosten ///mn (ex BTW)**

2. Overall REGIE/instrumentarium/Q-team

Behalve het 'mijnbouwdossier' komt er vanwege de autonome ontwikkelingen (krimp, energietransitie, klimaatadaptatie) veel af op provincie en gemeenten:

- o Transities, ruimtelijke transformaties en gebiedsopgaven begeleiden (vormgeven), herijken cq opstellen nieuwe regiovisies, gebieds- en wijkvisies, in kaart brengen erfgoed (inclusief landschap en karakteristieke ruimtelijke structuren), aanwijzen provinciale- cq gemeentelijke monumenten en karakteristieke panden, sturing geven aan sloop/nieuwbouw (krimpopgave!), kwaliteit van nieuwbouw, openbare ruimte, et cetera. Feitelijk allemaal reguliere overheidstaken, maar door tijdsdruk, omvang en impact opgave geeft dit capaciteitsproblemen en bovendien is niet alle specialistische kennis in huis.

Wat moet er gebeuren?

Het capaciteitsprobleem bij provincie en gemeenten moet opgelost. Financiering extra personeel voor procesmanagement (inhoud & proces) en formele kwaliteitsborging, extra aandacht voor leefbaarheid en de fysieke woonomgeving. Extra dorp- en wijkteams (bovenop de reguliere programma's) en individuele ondersteuning voor (mentale) gezondheid bij schade en versterking. Dit is slechts een deel van de oplossing (bovendien reeds verwerkt in budgetraming 'sociaal-demografische transitie'). Nog niet verwerkt is extra capaciteit reguliere samenwerkingspartners 'overheden', bijvoorbeeld de kennisorganisaties op gebied van ruimtelijke kwaliteit en cultuurhistorische waarden.

Zorg voor een integrale inhoudelijke ondersteuning, aansturing én beoordeling. Vanaf stadium initiatief tot realisatie (en nazorg). Bijvoorbeeld in de vorm van een 'Steunpunt Ruimtelijke Kwaliteit', een 'Dorpsbouwmeester', of een (overall) Kwaliteitsteam Regiovisie. Dit als 'natuurlijke' kwaliteitsborg, maar vanuit een formele en onafhankelijke positie. Bij voorkeur als uitbouw bestaande lokale organisaties (Provinciaal Bouwheerschap, Stadsbouwmeester,

TeamRuimtelijkeKwaliteit Libau, Welstand- en Monumentencommissie en Steunpunt Erfgoed) tot een integraal en multidisciplinair 'kwaliteitsteam'.

- Daar waar vernieuwing noodzakelijk is moet gewerkt worden onder een goede (integrale) architectuur/stedenbouw. Welstand is 'achtervang' stadium vergunningprocedure. Hoogwaardige kwaliteit afdwingen door structurele inzet ontwerpdisciplines (bijvoorbeeld via onafhankelijk loket) gedurende het gehele traject van initiatief tot ingebruikname, borging ruimtelijke kaders en aansturing door 'kwaliteitsteam':
 - 'Maatwerk instrumentarium', zoals Afwegingskaders (grootschalige fysiek ruimtelijke ontwikkelingen/transities), Inspiratieboek (referenties), Beeldkwaliteitsplannen, enz. Doorontwikkelen 'Gronings Gereedschap'
 - 'Architectuurlokaal', architectuurloket (analogie Erfgoedloket), steunpunt/platform, werkpool disciplines architectuur, stedenbouw, landschap voor integrale ruimtelijke planvorming van uit 'Groningse school', ontwikkeling en promotie gebiedseigen ontwerp handschrift in relatie tot 'zachte landing Krimp' en de bevingsproblematiek.
 - Uitbouw Programma Groninger Schuren en Stallen - Nije Heerd: middelen voor proces maatwerkbenadering ('keukentafelgesprek') vanuit architectuur/landschap (erf), met extra aandacht voor haalbaarheid en toekomstwaarde (transformatie buitengebied e/o vervolggebruik/herbestemming).
 - Q-team (integraal en multidisciplinair)

Wie gaan Wat doen? (en betalen?)

- 'Maatwerk Instrumentarium'
 - 2018-2032
 - opnemen als post PM (deelplannen) autonome transitie.
- 'Architectuurlokaal'
 - 2018-2032 loket, steunpunt/platform, werkpool ontwerpdisciplines
 - **geschatte kosten ///mn (ex BTW)**
- Uitbouw Programma Groninger Schuren en Stallen
 - 2018-2025 multidisciplinair 'keukentafeladvies' agrarische erven aardbevingsgebied (schadeherstel, preventie, versterking)
 - **geschatte kosten ///mn (ex BTW)**
 - 2018-2032 multidisciplinair 'keukentafeladvies' agrarische erven regio (transities)
 - **geschatte kosten ///mn (ex BTW)**

PM Additioneel Stimuleringsbudget voor aanpassingen aan karakteristieke en monumentale schuren en stallen om ze geschikt te maken voor moderne bedrijfsvoering e/o vervolggebruik met additioneel budget voor behoud/versterking erfbeplanting (silhouet) e/o watergangen

- geschatte kosten ///mn (ex BTW) 2018-2032
- o Q-team, Integrale samenwerking provincie, gemeenten, Libau en derden.
 - 2018-2032 capaciteitsuitbreiding bestaande kennisorganisaties (Provinciaal Bouwheerschap, Stadsbouwmeester, Libau)
 - geschatte kosten ///mn (ex BTW)

3. DORPSREGISSEUR

Sfeer, karakter, identiteit en imago van dorpen wordt voor een belangrijk deel bepaald door bebouwing en structuren die *niet* beschermd zijn. Er zit in die zin een maximum aan het percentage sloop/nieuwbouw dat een dorp, buurt of straat kan hebben voor het zijn ruimtelijke identiteit verliest.

Uit de 'Stads- en Dorpsvernieuwing' van de jaren '80 en '90 uit de vorige eeuw is precies bekend hoe het proces het best kan worden geleid:

Bottom Up! Planvorming Dorpsontwikkeling samen met/door bewoners!

Het dorp kan meestal zelf de waarden/kwaliteiten van de eigen leefomgeving goed benoemen. Vergelijk bijvoorbeeld aanpak 'Ulrum' en 'Typisch Gronings' waar de burger actief is betrokken bij proces van 'bewustwording en ruimtelijke visievorming'. Samen plannen maken! Pilots ontwikkelen zoals Onderdendam, Overschild en daarvoor budget beschikbaar stellen. Opgedane ervaringen benutten voor aanpak andere kernen. Hersteld vertrouwen begint in de dorpen!

Vervolggebruik en Herbestemming erfgoed actief stimuleren: budget, kennis, (ruimtelijk) instrumentarium en sturing. Maak erfgoed onderdeel van een betekenisvolle gebiedsgerichte aanpak. 'Waarom investeren in een jaren '70 wijk met 13-in-een-dozijn woningen, als in het historisch dorpslint panden leegstaan?' Stimuleer het gebruik van cultureel erfgoed als drager van ontwikkelingen!

- o Aanpak conform 'Advies Levende Monumenten in een Leefbare Omgeving' (2015) en 'Gronings gereedschap', procesaanpak Ulrum, Onderdendam, witboek Overschild, enz.
 - visievorming versterking/herstructurering (krimp)/herijken dorpsvisie, enz. (opdrachtgever gemeenten)
 - kernteam dorpsregisseur + specialisten RO/stedenbouw/landschap, ruimtelijke kwaliteit, cultuurhistorie, archeologie, volkshuisvesting, sociaal/maatschappelijk, MKB, financieel/economisch, communicatie, enz.
 - interactie meerjarenprogramma's versterkingsopgave, erfgoedprogramma, erfgoedloket, enz.
 - inhoudelijke kwaliteitsbeoordeling door Q-team, aansturing feitelijk verantwoordelijkheid gemeenten
 - 2018-2025 11 (aardbevings-) gemeenten (ex Stad)
 - aannames 20 woonkernen/grote dorpen + 90 buurtschappen/dorpen
 - geschatte kosten ///mn (ex BTW)

- 2025-2032 stel 7 overige gemeenten (ex Stad)
- aannname 12 woonkernen/grote dorpen + 50 buurtschappen/dorpen
- geschatte kosten ///mn (ex BTW)

- 2018-2032 capaciteitsuitbreiding bestaande maatschappelijke organisaties (Groninger Dorpen e/a)
- geschatte kosten ///mn (ex BTW)

4. Bijlage, ruimtelijke kwaliteit bevinggebied

Het erfgoed van Groningen is uniek. 'Hier zijn de oudste cultuurlandschappen van Nederland. En ook de oudste kerkjes met de beroemdste orgels.' De provincie was door de landbouw lang een rijke regio, maar vanwege bevolkingskrimp (door vergrijzing en ontgroening) is er in het 'ommeland' sinds de jaren vijftig van de vorige eeuw maar weinig bijgebouwd. In tegenstelling tot veel andere plekken in Nederland is hierdoor de interactie tussen de bebouwing en het eeuwen oude omringende cultuurlandschap niet verstoord. Dát is de unieke kwaliteit van Groningen!

Erfgoed staat voor de identiteit van een gebied en is een onmisbare schakel tussen verleden, heden én toekomst. En erfgoed omvat veel meer dan alleen gebouwde monumenten. 'Erfgoed is archeologie en landschap. De stedelijke structuren, de dorpen en de gehuchten. Ruimtelijke ensembles, gebouwde objecten en interieurs, maar ook de collecties en losse elementen'. Behoud van erfgoed is cruciaal voor leefbaarheid en ruimtelijke kwaliteit, maar ook voor sfeer, belevingswaarde en uiteindelijk zelfs het imago van onze prachtige provincie. Nu én straks.

Door de impact van ontelbare aardbevingen, maar ook door onze interventies in reactie daarop, dreigt verlies van identiteit en karakter. De realiteit van terugkerend schadeherstel, additionele versterking of sloop/nieuwbouw kan uiteindelijk veel meer vernielen dan de aardbevingen. De impact die nieuwbouw uitoefent op sfeer, karakter en imago is veelal groot. 'Oud en nieuw' moeten in balans zijn, anders verliezen dorp en landschap aan 'eigenheid' en raakt het erfgoed 'geïsoleerd' in haar vernieuwde context.

Daarom moeten we het belevingsgebied koesteren en, wanneer onvermijdelijk, samen met de lokale gemeenschap hoogwaardig vernieuwen. Een co-creatieproces in de vorm van maatwerk op locatie!

NCG

De NCG stelt dat de Groningse identiteit en ruimtelijke kwaliteit behouden moet blijven, 'Groningen moet Groningen blijven', maar in het MJP staat ook dat dit de verantwoordelijkheid is van de gemeenten en de provincie. Die bepalen de kaders. Hun structuurvisies, ruimtelijke plannen en stedenbouwkundige uitwerkingen zijn leidend.

Hoe dan ook, inmiddels is duidelijk dat de schaal van de versterking veel groter is dan aanvankelijk gedacht en is geworden tot een militaire operatie, er wordt zelfs gesproken van een crisisaanpak. De huidige richtlijnen en protocollen die NCG voor de versterking hanteert maken het waarschijnlijk dat 50 tot 80% van de bestaande bebouwing in aanmerking komt voor de 'sloop/nieuwbouw regeling'. Dit maakt de ruimtelijke plannen van gemeenten, ontwikkeld in de periode vóór de aardbevingen tot een anachronisme, achterhaald en ontoereikend.

In deze werkelijkheid heeft alleen NCG het totaaloverzicht en daarmee grip op programmering en prioritering. Daarmee kan feitelijk alleen NCG de ruimtelijke kwaliteit, samenhang en identiteit borgen. Deze situatie is ongewenst en eist een meer proactieve rol voor gemeenten en provincie, maar vraagt ook om integrale samenwerking met alle overige betrokkenen. Bundel alle kennis, organiseer aanvullend onderzoek en start het overleg met de bewoners: 'Welke ruimtelijke structuren zijn van waarde?', 'Wat willen we (versterkt)

behouden, wat kan (moet) weg?' en 'Hoe vermijden we dat straks de zoveelste 13/dozijn woning wordt versterkt (cq 'nieuwgebouwd'), terwijl er in het historisch dorpslint beeldbepalende panden leegstaan...'. Kortom, in zowel het Gemeentehuis als (bottom up) het Dorpshuis moeten *keukentafelgesprekken* en *kennistafels* worden georganiseerd!

Kaders, richtlijnen en protocollen

'In hoe verre kunnen de kaders, richtlijnen en protocollen die NCG hanteert als valide gelden wanneer het effect is dat meer dan de helft van de bestaande bebouwing vanwege financiële overwegingen niet kan worden versterkt maar in aanmerking komt voor sloop/nieuwbouw?!

Die regels staan op gespannen voet met het kerndoel 'Groningen moet Groningen blijven'. Daarom is nuancering gewenst. Bijvoorbeeld een meer gedifferentieerde regeling in plaats van de generieke toepassing van een universele norm (100% marktwaarde en/of 100% (150%) herbouwwaarde) als financieel economische limiet voor de versterking van bestaande bebouwing. (Bovendien, de 'Groninger identiteit' is van *immateriële* betekenis en die waarde is niet te vergelijken met de ongelijkwaardige *materiële* grootheden uit de regeling.)

Simpelweg, wat eeuwenlang is uitgegroeid tot de huidige ruimtelijke structuur kunnen wij met behoud van 'gelaagdheid, afleesbaarheid en karakteristiek' niet in een paar jaar tijd compleet vervangen. Normaal gesproken kost dat meerdere generaties. Dit maakt het behoud van de Groninger identiteit tot maatwerk. In de meeste authentieke buurtschappen en dorpslinten zal een sloop/nieuwbouwpercentage van 25% al desastreus kunnen uitpakken, terwijl in sommige buurten of wijken 100% sloop/nieuwbouw geen probleem oplevert.

De huidige gasbevingen zijn een 'ramp in slow motion'. We kunnen dus in onderling overleg vooraf vaststellen in welk gebied, buurt of straat we moeten gaan voor behoud, reconstructie of vernieuwing/herstructurering. En moeten ons daarbij niet op voorhand laten leiden door louter economische motieven!

Dit heeft uiteindelijk ook consequenties voor de toekomstwaarde van monumenten en karakteristieke- of beeldbepalende panden. Vanzelfsprekend geniet veel erfgoed een wettelijke beschermde status, maar we moeten beseffen dat we in het uiterste geval erfgoed wellicht moeten loslaten...

Vergelijk als metafoor 'de zwaan in een badkuip' (geen gezicht). Zo is het ook met erfgoed dat is geïsoleerd van haar oorspronkelijke context (dé unieke kwaliteit van Groningen) en wordt omringd door een nieuwe omgeving die is ontstaan van uit een andere betekenis. (In een natuurlijk vijver waar alle 'gewone' eenden zijn afgeschoten en vervangen door kunststof badeendjes zwemmen ook geen zwanen...)

Scenario's

Op dit moment is niet met zekerheid vast te stellen in welke mate de dorpen, buurtschappen en verspreide bebouwing wordt geconfronteerd met sloop/nieuwbouw. Wellicht kunnen we aan de hand van enkele fictieve ruimtelijke situaties het effect duiden van de bandbreedte

waarbinnen sloop/nieuwbouw zich mogelijk kan afwikkelen (bijvoorbeeld scenario sloop/nieuwbouw 0-25%, 25-50% en 50-80(100%)), om op basis daarvan een bruikbaar afwegingskader en randvoorwaarden af te spreken die het behoud van de 'Groninger identiteit' daadwerkelijk kan borgen.

Wat betreft 'dreiging en risico' is de toekomst ongewis. Het terugbrengen van het winningsniveau tot de huidige 21mia, vervolgens naar 12 en ten slotte naar nul zal ongetwijfeld effect hebben. Het 'scenario denken' kan ons helpen te anticiperen op die toekomst. We moeten onze (korte termijn?) aanpak op basis van de huidige realiteit zodanig inrichten dat het schakelen naar een ander scenario de algehele ruimtelijke kwaliteit niet beperkt.